

Оригиналан научни рад

UDK 39(497.6)
Original scientific work**Нина Лојовић–Милинић****ЕТНОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ХЕРЦЕГОВАЧКИХ ХУМИНА**

Извод: Херцеговачке Хумине, односно ниска Херцеговина је географско подручје у оквиру геопростора источне Херцеговине посебних културних вриједности, обликованих кроз различите периоде историјског и друштвено-економског развоја. Те посебности-карактеристике су у свим сегментима материјалне и духовне културе, нарочито у етнографским вриједностима, које се испољавају кроз специфичне облике: сеоских насеља, архитектуре сеоских камених кућа и осталих сеоских објеката, привредних карактеристика, сеоског покућства, народне ношње и исхране.

Кључне ријечи: Хумине, етнографске карактеристике, херцеговачка камена кућа, привредне карактеристике, народна ношња и исхрана.

Abstract: Humine of Herzegovina, i.e. low Herzegovina, within Geospatial of East Herzegovina is a geographic area of particular cultural values, shaped through different period of historical and socio-economic development. These particularities-features are in all the segments of material and spiritual culture, especially in ethnological values that are manifested through specific forms or rural settlements, architecture of rural stone slabs and other rural facilities, economic characteristics of rural pottery and dishes, folk costumes and food.

Key words: Humine, ethnographic characteristics, stone house of Herzegovina, economic characteristics, folk costumes and food.

Историјски приказ источне Херцеговине

У источној Херцеговини, услијед историјских и географских чинилаца, образован је специфичан културни ареал и културна посебност. Ова регија, једне од колијевки српске духовности и државности, развијала се у сложеним историјским и друштвено-економским приликама. Наиме, ово је простор дуге и континуиране културне насељености о чему свједоче бројни споменици материјалне културе и архивски документи. У цивилизацијском развоју овог простора могуће је издвојити неколико културно-историјских периода.

За вријеме римске власти обликован је специфичан ареал профилисан римском цивилизацијом и културом.

Почетком VII вијека римско присуство замијенио је словенски културно-цивилизацијски круг. Долазак Словена у источну Херцеговину представља нови облик социјалне, културне и територијалне организованости, којим се успоставља патријархални облик малих жупских насеља, као територијални одраз словенске родовске организације (Сергејевски Д., 1962, 111-117).

Од VII вијека почиње интензивно досељавање српских племена која се на овом простору сусрећу са старосједелачким илирско-романским становништвом. У X вијеку западни дијелови источне Херцеговине, познатији под именом Хум, били су независни. Источни дијелови овог простора, познатији под називом Травунија, добили су независност у XI вијеку када је створена јединствена кнежевина која је обухватала Травунију, Хум и Неретвљански крај. Током XII вијека у источној Херцеговини наизмјенично се смјењивала византијска и угарска власт, па је дошло до прожимања култура и цивилизација византијске, илирско-романске и словенске. Крајем XII вијека за вријеме власти кнеза Мирослава, ћирилицом је написано *Мирослављево јеванђеље* које представља један од најзначајнијих споменика српске обредне писмености. Од XIII до XV вијека овај простор је био у саставу српског краљевства, као и у саставу босанске државе (Крешевљаковић Х., и др., 1954, 15). У том периоду овај простор се профилисао као посебан културно-цивилизацијски простор доминантне словенске културе, обликоване на изворним словенским вриједностима, и под византијским утицајем (Гњато Р., 1991, 51). У XV вијеку, за вријеме власти Стјепана Вукчића Косаче, Херцеговина је имала самосталност, која је кратко трајала, јер је овај простор 1482. године потпао под турску власт (Дедијер Ј., 1909, 50-72).

Доласком турске власти, на простору источне Херцеговине почиње период тешких друштвено-економских услова који су успоравали културно социјални развој. Турска империја је од Херцеговине створила посебан санџак који је 1763. године припојен Босанском пашалуку. Са доласком Турака почињу сучељавања хришћанског и српско-православног и оријентално-исламског културног и цивилизацијског круга.

Након слабљења турске власти јача српско друштво чији је развојни пут прекинут одлуком Берлинског конгреса којим је простор Босне и Херцеговине додијељен Аустро - угарској на привремену управу. Тако се источна Херцеговина поново нашла под влашћу окупатора, те је дошло до новог сучељавања српско-православног и хабсбуршког културног круга. У том периоду десила су се и значајна помјерања граница, јер су простори општина Никшић и Колашин, који су до тада били у саставу источне Херцеговине припојени Црној Гори (Гњато Р., 1995, 2).

У југословенском периоду границе Херцеговине углавном се нису мијењале, а са подјелом Краљевине Југославије на бановине, источна Херцеговина је подијељена између Зетске и Приморске.

За вријеме грађанског и етничко-вјерског рата 1992-1995. године у Босни и Херцеговини, као и након потписивања Мировног споразума у Дејтону, источна Херцеговина је остала у саставу ентитета Републике Српске и представља њен југоисточни дио. Међутим, знатан дио територије ове регионалне цјелине (дијелови општина Коњиц, Мостар, Столац, Чапљина, као и западна страна Поповог поља) у којој је вијековима живио

српски народ, припао је простору Херцеговачко-неретванског кантона у ентитету Федерацији БиХ.

Источна Херцеговина представља најизразитију етнографску цјелину у односу на друге дијелове Републике Српске, као и сусједних регија и земаља у окружењу. У дугом историјском развоју на овом простору су се прожимали различити друштвено-историјски и културно-цивилизацијски утицаји Истока и Запада, и притом дефинисали низ етнографских посебности, које се данас испољавају у различитим сегментима културе, посебно у оном дијелу гдје се тај исказ испољава доминантним утицајем српског етноса, српске културе и културне баштине.

Етнографске карактеристике херцеговачких Хумина

По својим природним карактеристикама (морфологија тла, клима, вегетација) у оквиру источне Херцеговине може се издвојити подручје *ниске* Херцеговине (до 400 m надморске висине). Пошто је утицај природне средине један од битних фактора у формирању културе неких народа, уз утицаје разних других фактора, обликовала се специфична етнографска слика овог простора. Зато се, и у етнографском погледу ово подручје назива *ниска* Херцеговина, односно по народној терминологији **Хумине**. Ниска Херцеговина, односно херцеговачке Хумине је географско подручје у оквиру геопростора источне Херцеговине са посебним културним вриједностима. Те посебности-**карактеристике** су у свим сегментима материјалне и духовне културе, нарочито у етнографским вриједностима, које се испољавају кроз специфичне облике: *сеоских насеља, архитектуре камених кућа и осталих сеоских објеката, привредних карактеристика, сеоског покућства, народне ношње и исхране.*

Сеоска насеља херцеговачких Хумина по типу и физиономији спадају у православно-хришћански културни круг и представљају најупечатљивији елемент етнографског српско-православног пејзажа овог простора. Хумине су просторна цјелина (до 400 метара надморске висине), коју карактеришу крашки предјели крајњег југа источне Херцеговине и обухвата просторе Поповог, Требињског и Љубињског поља. У крашким предјелима херцеговачких Хумина села представљају посебну врсту насеља, која своје етнографске карактеристике испољавају у типу насеља, начину градње, грађевинском материјалу и организацији окућнице. Морфологија и смјештај насеља Хумина производ су социо-економске организованости села, али и услова локације, у којима је један од основних фактора био режим периодично плављених поља, па је настанак и развој насеља био у директној зависности од ових фактора. Социо-економски фактори локације насеља су у вези са смјештајем на прелазу (контакту) различитих привредних цјелина, с једне стране, аграрних функција поља, а са друге стране сточарских функција ободних страна, погодних за функционалну организацију сеоског газдинства.

Посебну пажњу привлаче села око Поповог поља. Физиономија, морфологија и функционалност насеља у ободу Поповог поља, по много чему је специфична и јединствена, због чега имају огромну етнографску вриједност. Дакле, формирана су по ободу крашких поља, по вртачама, увалама, крај ријетких извора и око већих површина плодне земље. У вријеме настанка села, куће су удаљене једна од друге, или, око плодне земље збијено је онолико кућа колико та земља може да исхрани. По ободу Поповог поља села су формирана у низу, на мјесту гдје равница прелази у стрмину, из два разлога: дна поља су периодично плављена, али, и да куће не би заузимале плодну земљу дна поља, вртача и увала.

У почетку њиховог настанка, села су била *разбијеног* типа. Међутим, због високог природног прираштаја сеоског становништва, настаје диоба породица. Сродници зидају куће једни уз друге те сеоска насеља „*ура-стањем*“ кућа мијењају изглед и настају збијене групе кућа, обично припадника једне породице које се на овим просторима називају *махале*. „Вишак“ становништва образује удаљеније нове махале, *раселице*, од којих настају нова села, или се становништво исељава. Унутар једне махале куће су веома збијене, удаљене једна од друге највише 20 до 30 метара, ограда је од каменог зида (*сухозид*) и одијељене уским „улицама“ - *прогонима*. Куће и улице села: Талежа, Увјећа и Гомиљани (недалеко од Требиња), као и села на требињској површи то најбоље илуструју. Села су имала старјешине: *кнеза* (Срби), *главара* (Хрвати) или *муктара* (муслимани). Групе села образовале су *џемат*, *јафту* или *кнежини*, чији су се представници састајали на одређеним мјестима ради договора о стварима од заједничког интереса. Састанци су се одржавали у Поповом пољу на чатрњи *Ресуши* или на *гумнима* (гувнима), која представљају простор кружне основе ограда је од клесаног камена и поплочан каменом плочама. Сва села Хумина, у основи су *разбијеног* типа унутар којих се налазе групе мање или више збијених кућа. Карактеристично је да су села Хумина више збијена, она која су више под утицајем медитеранске климе, и поред потребе екстензивног сточарства и земљорадње (Владић-Крстић Б., 1999, 64-77).

Куће херцеговачких Хумина ограда је од високог каменог зида, на коме је велика капија, а кућа је повучена у двориште. Ако кућа једним зидом излази на „улицу“, она на том зиду нема прозора, а врата куће увијек воде у двориште, а никако на „улицу“. Карактеристика кућа ниске Херцеговине је мала окућница, са малим бројем помоћних зграда, што је све опасно високом зидом тако да куће личе на мала утврђења. С обзиром да је ниска Херцеговина била раскрсница важних путева у близини границе која је дијелила два царства и двије културе, те је овај простор често био несигуран, па су овако изграђене куће имале одбрамбено-заштитну функцију. Херцеговачки крш пружа само камен за градњу кућа, због чега су у Хуминама куће и зграде изграђене искључиво од камена, што представља једну од битних етнографских

карактеристика, која подручје херцеговачких Хумина одваја од остале источне Херцеговине, па и осталих динарских предјела. Најједноставнија кућа ниске Херцеговине је *кућа на сомић*. Зидана је од камена у *сухозиду* или у малтеру од креча и пијеска, а кров је покривен најчешће каменом плочом, или шиндром. Правоугаоне је основе, с вратима на дужем зиду куће, која дијеле кућу на мањи дио у ком се налази огњиште, и већи дио који обично служи као остава. Прозор је малих димензија и налази се на зиду у близини огњишта тако да кроз њега може да излази дим, пошто отвора за одвод дима на крову нема. Камена кућа ниске Херцеговине поред огњишта има и једну собу која се назива *клијет* и одвојена је од огњишта импровизованом преградом. У вертикалном правцу крајеви краћих зидова продужују се (зидају се) у висину до сљемена. Тако продужени зид назива се *ластаница*, а кућа са тако изиданим зидовима назива се *кућа на ластаницу*. Кров куће на ластаницу је *на двије воде*, односно двосливан је и има отвор за одвод дима који се зове *баца*, односно димњак који је изведен у *ластаници*. Ако је кров покривен каменом плочом овај тип херцеговачке куће се назива *полача* (плочара).

Полача је најкарактеристичнија и најраспрострањенија кућа херцеговачких Хумина. Њихова етнографска карактеристика, поред осталог, је и огњиште поред којег се налази камени кревет на којем се сједи и спава. Изнад огњишта се налази вертикални жељезни ланац *вериге* за који се каче посуде (*котао*) за кување домаћих јела, а изнад огњишта се вјеша месо за сушење и остали пољопривредни производи. Уз огњиште се налази метални прибор за ложење и одржавање ватре, *машице* и *маша*. Остали инвентар полаче има доста медитеранског утицаја, како у облицима тако и у називима (*комоштра*, *лукијерна*, *пантаруља*).

Предјели са нагибом по ободу Попова поља, на којима се подижу куће, условили су настанак кућа херцеговачких Хумина које се називају *куће на ћелицу*. Оне се граде на стрмом терену, тако да један дио куће је укопан у земљу и назива се *изба*. Спрат куће на ћелицу је дводјелни и има просторију са огњиштем и собу у којој је *ојак* (димњак). Кућа на ћелицу представља комбинацију приземне и спратне куће коју је условио нагиб терена. Спратни дио куће назива се чардак који је такође сазидан од *кресаног* камена, покривен је плочом и није тако честа кућа на подручју херцеговачких Хумина, јер су је могле изградити само имућније породице које су се бавиле трговином. Чардак муслиманског становништва се унеколико разликовао од чардака српског и хрватског становништва што је условљено различитом вјерском припадношћу. Чардак муслиманског становништва, поред осталих просторија имао је и бању (купатило) или *абдестхану*, а прозори су били покривени засторима *мушебацима* и имали су већи број просторија (Владић-Крстић Б., 1999, 65-74).

Остали објекти су пратећи или помоћни објекти кућа херцеговачких Хумина, а то су: *стаје* (појате), *гумна* (гумна), *чатрње* (густујерне) и *ка-*

менице. За херцеговачке Хумине карактеристичне су мање зграде врло старог поријекла које се називају *паљари*, који су карактеристични за Попово поље, зидани сухозидом, покривене каменом плочом, смјештене на земљорадничким имањима, а служе за смјештај алата и пољопривредних производа. *Стаје* (појате) по изведби одговарају једнодјелној кући на соммић, а служе за стоку. У близини пољопривредних имања, најчешће винограда саграђени су објекти који се зову *пударнице*, на четири дрвена стуба постављен је кров од даске или млаћевине, гдје се суше пољопривредни производи (дуван, кукуруз и сл.). Поред кућа најчешће се налази *тор* или *јангило*, такође изграђени сухозидом. У новије вријеме појате за стоку зидају се с малтером и малтерисањем, а покривају се каменом плочом или цријепом. За камену кућу херцеговачких Хумина карактеристично је *гумно* (гумно), то је простор кружне основе ограђен парпетним зидом од кресаног камена и поплочан каменим плочама. Главна функција им је окупљање мјештана ради забаве, одмора и рекреације приликом светковина, као и договора о важним сеоским питањима. Осим тога гумно је намијењено вршењу или млаћењу жита. Уз гумно се увијек налази појата, тако да се слама приликом вршења може одмах убацивати на таван појате, у чијем другом-доњем дијелу се налази стока. Уз ове објекте, скоро по правилу су насади винове лозе, односно мањи виногради са каскадним терасама.

Херцеговачке Хумине су предио „*бутог*“ херцеговачког крша који је „*безводан*“, тако да „*живе*“ воде и извора има врло мало. У Требињској шуми код села Зачуле има само један извор. Једина текућа вода је ријека Требишњица, некада највећа понорница у Европи. Због оскудице „*живе*“ воде у херцеговачким Хуминама користи се кишница која се сакупља у *локве*, *чатрње* (густијерне), или *убла* (бунари) и *каменице*. За локве се користе уске вртаче, чија се дна облажу каменом да би била вододржива, односно задржавала воду која се у њима сакупља. Преко неких локава постављено је неколико камења која се називају *скакала* која служе као мост за прелаз људи и стоке. Локва која се зове *Ржан* код Горње Главске карактеристична је по томе што има и камено корито које служи за напајање стоке и прање рубља, као и локва Пољичница код села Пољица. Ове локве се налазе и данас поред садашњих сеоских насеља, као и на мјестима гдје су некада била. Локве се у народу називају *грчким* што упућује на њихово старо поријекло. Карактеристична је и *Лијач* локва у близини Старог села које се налази између села Бобовишта и Спарожића. Ова локва је у облику лијевка чије су три стране обложене кресаним каменом, а једна страна је обложена камењем са блажим падом који су поредани тако да служе као степенице за спуштање у локву. Претпоставља се да ова локва потиче из средњовјековног периода. Етнографски објекти херцеговачких Хумина из млађег временског периода њиховог постанка су *чатрње*, које су саграђене на мјестима гдје је добар доток кишнице. Четвороугаоног је облика, озидана и покривена каменом на „*ће-*

мер“ и служи као резервоар воде за једно домаћинство или за цијело село. Скоро свако село и кућа херцеговачких Хумина имају по једну чатрњу. Мања природна удубљења у камену која служе као резервоари за воду, за људе или стоку су *каменице*. Каменице су исто мањи обрађени камени судови који су постављени поред кућа да из њих пије воду живина, а могу служити и за прање рубља (Владић-Крстић Б., 1999, 17-28).

Привредне карактеристике

Долина ријеке Требишњице (са цјелинама Поповог поља, Шума, Површи) је подручје крша с утицајем медитеранске климе, што се у пуној мјери одражава на привреду овог краја. У ствари, ово је крај у коме земљорадња има велики економски значај. На нижим пољима и површинама овог подручја (до 400 метара надморске висине), земљорадња је веома развијена на онолико земље колико је има. Пошто су обрадиве површине врло мале, развила се земљорадња „*мотичког*“ типа. Како је земљиште кршевито, из земље „*вири*“ крупно камење, које се „*крчи*“, па се слаже на гомиле или употребљава за ограде. Изузетак представља савремена пољопривреда (аграр) у Поповом и Требињском пољу.

Кад се земљиште „*искрчи*“, не мора се чистити 20 до 30 година, а онда камење опет „*никне*“, пошто земљиште пропада у крашкој унутрашњости. Да би се спријечило спирање земље, њиве и баште су ограђене сухозидом. Техника зидања „*ограда*“ сухозидом је аутохтона културна етнографска вриједност, која поред осталог, представља аграрни пејсаж херцеговачких Хумина.

У предјелима ниске Херцеговине главни пољопривредни производи су винова лоза, дуван и маслина од које се производи „*домаће*“ маслиново уље, које има велику примјену у исхрани, лијечењу и култури живљења. У оквиру пољопривредне производње велику улогу у овом крају има воћарство, посебно узгој и производња ораха, кестена, кајсија, лимуна, наранџе, брескве, смекве,... Етнографску слику подручја херцеговачких Хумина употпуњује пољопривредни алат, којим се обрађује земља. То су: *дрвени плуг (рало)*, *дикела*, *садионица* као веома старе алатке за обраду земље. Дрвени плуг (рало) још увијек се употребљава у Поповом пољу, а садионица у Површи. Уобичајни земљораднички алат у овом крају је *дикела*, мала рачваста мотичица која се користи за копање, уситњавање и чишћење земље.

Са порастом надморске висине опада значај земљорадње, а расте значај сточарства, и то сточарства посебног типа, са посебним сточним кретањем, сточарским стајама (појатама), колибама за „*купљење бијелог мрса*“, прибором и производима.

На кршу херцеговачких Хумина љетне суше осуше траву и „*пресуше*“ изворе, те је неопходно сточним кретањем тражити љетне испаше на планинама високе Херцеговине. Чобани са стоком и коњима, натоварени

најнужнијим стварима, прибором за прераду млијека и намирницама, одлазе на љетне испаше, гдје остају до јесени, када се враћају у своја стална села, гдје остају до прољећа. Чобани и стока у овом крају од давнина се крећу устаљеним такозваним *хумњачким* или *влашким* путевима, са ноћењем уобичајним или *падалиштима*. Тако се одвија сезонски циклус сточарења, етапног кретања за пашом, што све представља етно слику и важан сегмент социјалне структуре херцеговачких Хумина (Поповић Ц., 1963, 18-39).

Као етнографске карактеристике у привреди треба поменути и *кирицијање*, које је био ризичан, али веома уносан посао у оно вријеме када се роба преносила караванима. Многи *Хумњаци* који су имали своје коње, у одређеним периодима преузимали су робу у Дубровнику, и на њима преносили је на одређена мјеста, и продавали је. Хумњаци су надалеко били познати, не само као кириције него и као каменоресци и клесари.

Етнографску и социо-економску посебност подручја Хумина представља клесарство (каменоресци). „*Поповци*“ (мајстори за камен из Попова поља) су надалеко мајстори овог заната. Сваке године, када се заврше пољопривредни радови, оживе сезонске миграције каменорезаца и зидара из Попова поља, који одлазе на разна градилишта, гдје остају по неколико мјесеци. Тражени су и цијењени надалеко, јер су у свом занату обраде камена прави умјетници, а њихови објекти изграђени од камена представљају аутохтону етнографску вриједност.

За подручје Хумина карактеристично је и пчеларство, које је веома развијено, јер има погодне природне услове, прије свега, велико пространство различитог љековитог биља, тако да у сваком селу ниске Херцеговине има пчелара. Интересантно је да се у скоро сваком *уљанику* (мјесту за држање кошница) могу видјети и најстарији типови кошница у издубљеном комаду стабла дрвета, „*дубовина*“ или „*стублина*“. Посебну етнографску карактеристику представља начин вађења меда и резање дувана помоћу *авана*, који је од давнина познат по свом квалитету, посебно на подручју Поповог поља и Требињске шуме, које обилује са различитим врстама љековитог биља.

Од заната, примјерених етнографској структури овог краја, значајни су *резбарство* - дрводјелски занат, којим се израђују разни сувенири, народни музички инструменти (гусле, свирале), разни дрвени украсни предмети, обликовано дрвено посуђе: *шкитови*, *каблићи*, *кабо*, *жбанови*, *бурила*, *букаре*, *стапови* итд.

Посебне етнографске вриједности подручја херцеговачких Хумина представљају *млинице* и *долаци* на току ријеке Требишњице. Они још увијек служе за мљевање жита и наводњавање аграрних површина, погон вуновлачара и других потреба у пољопривреди и кућној радиности. Са изградњом бране „Гранчарево“ и бране „Горица“, и регулацијом корита ријеке Требишњице многе млинице су престале са радом, а неке су још у функцији. Млинице и долаци на ријечи Требишњици постоје још од првог културног развоја дру-

штва када је човјек успио да силе природе стави у своју корист. На подручју Хумина, све до данашњих дана, сачувало се наводњавање, мљевање житарица, покретање погона при обављању разних занатских и других радова, помоћу млиница и воденичких кола – *долана*, који су били познати у раним културним земљама (Сирија и Египат) пре више од 3 000 година.

Млинице као етнографски елемент, у односу на доларе има једну специфичност. Грађене су над понорима на крају воденог тока, а у Поповом пољу над понорима по јужном, лијевом ободу корита ријеке Требишњице. Код ових млиница снага воде не користи се на њеном току, него над понором, гдје је њена снага и пад највећи, тј. користи се разлика нивоа воде у кориту ријеке и нивоа воде у понору. С обзиром да је ниво воде у кориту ријеке Требишњице јако осциловао, објекат млиница је имао кружни облик као оптимални облик за одупирање воденом притиску. Зидане су од камена и представљају етнографске објекте на основу којих се могу видјети посебности крша и начина живота људи херцеговачких Хумина из прошлости. Са својим етнографским посебностима издвајају се млинице у Доброманима и Пољицу, низводно, на ријеци Требишњици.

Народна ношња

Херцеговачка народна ношња се дијели на „хумску“ и „брдску“. Прелазни тип од хумске ка брдској херцеговачкој ношњи, представља народна ношња херцеговачких Хумина, која је карактеристична за подручје Требиња. Некадашњу свакодневну женску и мушку народну ношњу карактерисала је употреба бијелог сукна. Ношња од бијелог сукна почела је да се напушта након Првог свјетског рата. Женска ношња састојала се од дуге кошуље (*тунике*) без клина, ногавица (*гаћа*) и дуге хаљине („*аљине*“) са рукавима од бијелог сукна, а копчала се на грудима. Код жена, за разлику од дјевојака, по дну је била украшена ресама. Преко „*аљине*“ се опасивало уском и лугом прегачом тамних боја „*опрегљином*“. На глави се носила плитка црвена капа око које су се омотавале плетенице. Зими, жене су носиле бијеле сукнене „*пеленгаће*“ преко којих су се облачиле „*ћурдије*“ од црног или модрога сукна. Мушка народна ношња, такође се правила од бијелог сукна. Љети, преко кошуље носио се „*мали гуњац*“, без рукава (касније назван „*корет*“). На ногама су биле гаће „*пртенице*“ преко којих су се носиле „*бјелогаће*“ направљене од сукна. Зимска мушка ношња састојала се од горњег дијела „*доламе*“ или „*бјелаче*“ од бијелог сукна са рукавима, која је била изнад кољена и преко које се опасивало тканином направљене од бијелог сукна. На ногама су били опанци извезени *опутом* домаће израде и сукнене чарапе до кољена, везане лијепо израђеним *подвезама*.

Послије Првог свјетског рата ова ношња претрпила је знатне промјене и почела је да се губи, тако да се до данас задржала у свечаним и изузет-

ним приликама, то су у женској ношњи дуга кошуља преко које се опасује прегача, а преко ње се облачи чохана *долама*, са рукавима, веома украшена, или *зубун* без рукава, такође украшен. Свечано народно мушко одијело ових крајева састоји се од кошуље преко које се облачи црвени *џемадан* веома украшен. Гаће „*модраче*“ се носе до испод кољена, а испод њих су *тозлуци*. Чарапе су кратке са прорезом са стране гдје се копчају и називају се „*бјечве*“. Брдска народна ношња мушкараца у појединим предјелима ниске Херцеговине допуњена је карактеристичним „*бичаљем*“. То је посебна врста кабанице која је са спољашње стране покривена *праменовима* вуне, низ које се слијева киша када пада. Уз *бичаљ* се носи и капуљача, нарочито на подручјима требињских Брда и Зубаца. Саставни дио мушке народне ношње, када се крене негдје даље од куће је „*струка*“, комад тканине домаће израде који је на крајевима украшен ресама. Накит је обавезни дио народне одјеће овога краја када се иде у „*прошњу*“ дјевојке. Уз херцеговачку народну ношњу карактеристичан је био покривач „*грењ*“ (губер) као дио народне постелине који је имао намјену покривача и простирача, док се *асура* користила као простирач (Владић-Крстић Б., 1999, 97-105, 119-138).

Народна исхрана

Народна исхрана подручја Хумина источне Херцеговине по својим основним етнографским карактеристикама припада динарском типу исхране. Заснива се на сточарским производима, на бијелом „*мрсу*“, односно производима од млијека. Међутим, иако се исхрана заснива на производима од млијека велику улогу у њој имају житарице (јечам, раж, пшеница), поврће (раштан) и месо из овог краја, *са зановети*. У ниској Херцеговини нема оброка без јела од брашна, које замјењује хљеб (пура, пита од сира, пита од зеља). Уз млијечне производе, сир и кајмак, користе се „*дивља*“ и „*питома*“ зеља којих на подручју Хумина има у изобиљу. Од традиционалних јела најпознатија су: пура са киселим млијеком, медом, сиром и обареним зељем, цицвара од кукурузног брашна и домаћег кајмака са киселим млијеком или медом и уштипци. Посебност у народној исхрани овог краја су: јагњетина са ражња и испод сача, кувана браветина (*каштрадина*) са раштаном, сир и кајмак из *мјешине*, кисело млијеко, домаћи хљеб испод сача, херцеговачки мед, пријеснац и зељаница, као и ракија лоза, и вина херцеговачког поријекла (Фабијанић-Филиповић Р., 1977, 32-45).

Закључак

Историјске прилике допринијеле су да се у источној Херцеговини, у оквиру различитих политичких, културних, социјалних и привредних система, имајући притом у виду одређену улогу природне средине, образује специфичан културни ареал и културна посебност. Ова регија је једна од колијевки

српске духовности и државности. Наиме, ово је простор дуге и континуиране културне насељености о чему свједоче бројни споменици материјалне културе и писани документи. По својим природним карактеристикама (морфологија тла, клима, вегетација) у оквиру источне Херцеговине може се издвојити подручје **ниске** Херцеговине (до 400 метара надморске висине). У етнографском погледу, у области источне Херцеговине издваја се *ниска* Херцеговина, односно по народној терминологији **Хумине**, које обухватају подручја Требињског, Поповог и Љубињског поља.

То је антропогеографско подручје посебних културних вриједности, обликованих кроз различите периоде историјског развоја. Те посебности или карактеристике су препознатљиве у свим сегментима материјалне и духовне културе, нарочито у **етнографским** вриједностима које се испољавају кроз специфичне облике: *сеоских насеља, архитектуре камених кућа и осталих сеоских објеката, привредних карактеристика, народне ношње и исхране.*

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Владић-Крстић, Б. (1999). *Народни живот и култура Срба у источној Херцеговини*. Београд: Етнографски музеј
- Гњато, Р. (1991). *Источна Херцеговина-регионално-географски проблеми развоја*. Сарајево: ГДБИХ, Посебна издања, књ. 8.
- Дедијер, Ј. (1909). *Херцеговина, Антропогеографске студије*. Београд: Српски етнографски зборник, књ. 6.
- Михић, Љ. (1975). *Љубиње са околином*. Београд: Туристичка штампа
- Сергејевски, Д. (1962). Римска цеста Нарона-Leusinium. *Гласник Земаљског музеја*, Нова серија, свеска XVII.
- Крешељаковић, Х., и др. (1954). Стари херцеговачки градови. *Наше старине II*, Сарајево.
- Мићевић, Љ. (1952). Живот и обичаји Поповаца. *Српски етнографски зборник*, књ. LXV.
- Поповић, Ц. (1963). Сточарска кретања у БиХ. *Гласник Земаљског музеја БиХ*, књ. XVIII
- Фабјанић-Филиповић, Р. (1977). Народна исхрана у предјелима Површ и Ракитно у источној и западној Херцеговини. *Гласник Земаљског музеја БиХ*, 32.
- Владић-Крстић, Б. (1967). Херцеговачки покривачи-,гуњи“. *Гласник Земаљског музеја БиХ*, 22.
- Гњато, Р. (1995). Од старе до српске Херцеговине. *Српске земље и свет*, 5, Бања Лука.

Nina Lojović–Milinić

ETHNOGRAPHIC FEATURES HERZEGOVINIAN HUMIN

Summary

Historical circumstances, in the last 1000 years and more, contributed that in East Herzegovina, within various political, cultural, social and economic systems, and

bearing in mind the determining role of the environment; a particular cultural areal and cultural uniqueness of this region is being formed, being one of the cradles of Serbian spirituality and statehood. Namely, this is the area of a long and continuous cultural population as it is evidenced by numerous monuments of material culture and written documents. As per its natural characteristics (morphology of soil, climate, vegetation) the area of Low Herzegovina (up to 400 meters above the sea level) can be distinguished. Since the influence of environment is one of the significant factors in shaping the culture of some nations (along with the influence of other various factors), such a division on the basis of natural characteristics has been reflected in the ethnographic picture of this area. Therefore, from the ethnographic terms, low Herzegovina, i. e. Humine as per the people's terminology, is distinguished in the area of East Herzegovina., encompassing the area of Trebinje, Popovo and Ljubinje fields. Hence, low Herzegovina, i. e. Humine, is an anthropological area of East Herzegovina of particular cultural values, shaped by various periods of historical development. Those particularities-characteristics are in all the segments of material and spiritual culture, especially in ethnographic values that are manifested through specific forms of rural settlements, architecture of stone houses and other rural facilities, economic characteristics of rural pottery and dishes, folk costumes and food.